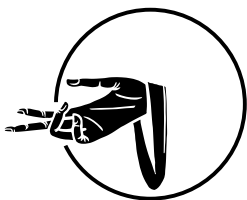

Kościół, religie i zbawienie

Dla mojej Mamy
– z wdzięcznością

86

Myśl Teologiczna to kolekcja książek prezentujących wyniki najnowszych badań z różnych dziedzin chrześcijańskiej teologii. Czytelnik znajdzie w niej zarówno monografie dotyczące dziejów teologii, jak i systematyczne opracowania jej szczegółowych problemów. Kolekcja jest próbą wyjścia naprzeciw wierze, „która szuka zrozumienia”: jej ambicją jest zarówno wysoki poziom akademicki, jak i przydatność dla życia duchowego i pastoralnego. Symbolem serii jest dextera Dei, wyciągnięta prawica Boga, który przekracza granice swojej niedostępności, aby wyjść człowiekowi na spotkanie z ofertą zbawienia.

Zbigniew Kubacki SJ

Kościół, religie
i zbawienie

O jedyności i powszechności
zbawczej Kościoła
oraz zbawczej roli religii
niechrześcijańskich

© Wydawnictwo WAM, 2016
© Zbigniew Kubacki SJ, 2016

Za zgodą
Przełożonego Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej
Towarzystwa Jezusowego, ks. Tomasza Ortmanna SJ
Warszawa, dnia 27 lutego 2016 r., l. dz. 2016/3/NO/P

Konsultacja naukowa: ks. dr hab. Robert Woźniak
Korekta: Dariusz Godoś
Projekt okładki i opracowanie graficzne:
Studio Graficzne Punkt Widzenia
Skład: Edycja

E-ISBN 978-83-277-0553-2

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 12 62 93 200 • faks 12 42 95 003
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl
www.wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 12 62 93 254-255 • faks 12 62 93 496
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

KSIĘGARNIA WYSYŁKOWA
tel. 12 62 93 260
e.wydawnictwowam.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wstęp	13
1. Kościół i religie niechrześcijańskie w Bożym planie zbawienia w teologii do <i>Vaticanum II</i>	17
1.1. Początki patrystyczne	22
1.1.1. Ojcowie Kościoła w II-IV wieku	22
1.1.1.1. Kościół a zbawienie	22
1.1.1.2. Religie a zbawienie	38
1.1.2. Święty Augustyn	52
1.1.2.1. Kościół a zbawienie	52
1.1.2.2. Religie a zbawienie	67
1.1.3. Podsumowanie epoki patrystycznej	75
1.2. Średniowiecze	93
1.2.1. Sobory	93
1.2.1.1. Kościół a zbawienie	93
1.2.1.2. Religie a zbawienie	98
1.2.2. Święty Tomasz i teologowie średniowiecza	101
1.2.2.1. Kościół a zbawienie	101
1.2.2.2. Religie a zbawienie	117
1.2.3. Podsumowanie okresu średniowiecza	122
1.3. Okres nowożytny	128
1.3.1. Przełom wielkich odkryć geograficznych	128
1.3.1.1. Szkoła dominikańska w Salamance	138
1.3.1.2. Jezuici z Kolegium Rzymskiego	141
1.3.1.3. Religie i zbawienie	153
1.3.2. Kryzys jansenistyczny	155
1.3.3. Podsumowanie okresu nowożytnego	157
1.4. Nauczanie Kościoła w XIX i XX wieku do Soboru Watykańskiego II	160

1.4.1.	Dokumenty Magisterium Kościoła	161
1.4.2.	Podręczniki teologii neoscholastycznej	170
1.4.3.	Prekursorzy soborowej eklezjologii	184
1.4.3.1.	Henri de Lubac	184
1.4.3.2.	Otto Semmelroth	190
1.4.3.3.	Edward Schillebeeckx	196
1.4.4.	Prekursorzy soborowej teologii religii	202
1.4.4.1.	Jean Daniélou	202
1.4.4.2.	Henri de Lubac	212
1.4.4.3.	Karl Rahner	218
1.4.5.	Podsumowanie teologii XIX i XX wieku do Soboru Watykańskiego II	223
1.5.	Podsumowanie rozdziału I	228
1.5.1.	Przynależność do Kościoła a zbawienie	228
1.5.2.	Status religii niechrześcijańskich	237
2.	Kościół a zbawienie w teologii posoborowej	241
2.1.	Magisterium Kościoła	244
2.1.1.	Encyklika <i>Redemptoris missio</i>	244
2.1.2.	Deklaracja <i>Dominus Iesus</i>	248
2.1.3.	Katechizm Kościoła Katolickiego	251
2.2.	Dokumenty Międzynarodowej Komisji Teologicznej	254
2.2.1.	Wybrane zagadnienia z eklezjologii	254
2.2.2.	Chrześcijaństwo i religie	258
2.2.3.	Nadzieja zbawienia dla dzieci zmarłych bez chrztu	263
2.3.	Teologowie soborowi	273
2.3.1.	Gérard Philips	274
2.3.2.	Yves Congar	285
2.3.2.1.	Kościół jako Lud Boży i Ciało Chrystusa	289
2.3.2.2.	Stosunek Kościoła do udzielanych światu darów światła i łaski	292
2.3.3.	Henri de Lubac	299
2.3.4.	Joseph Ratzinger	303
2.3.5.	Karl Rahner	313
2.3.5.1.	Łaska Boża i sakramenty Kościoła	315
2.3.5.2.	Kościół jako podstawowy sakrament zbawienia świata	318
2.4.	Teologowie posoborowi	325
2.4.1.	Francis A. Sullivan	326
2.4.1.1.	„Przynależność” a „przyporządkowanie” do Kościoła	326
2.4.1.2.	Kościół jako „sakrament zbawienia”	332

2.4.2.	Jean-Marie Pasquier	337
2.4.3.	Jacques Dupuis	343
2.4.3.1.	Królestwo Boże a Kościół	344
2.4.3.2.	Konieczność i instrumentalność Kościoła w porządku zbawienia	345
2.4.3.3.	Królestwo Boże, Kościół i eschatologia	349
2.4.4.	Szkoła lubelska	350
2.4.5.	Środowisko tomistyczne	356
2.4.5.1.	Wszyscy sprawiedliwi przynależą do Kościoła	357
2.4.5.2.	Kościół instrumentem zbawienia	363
2.5.	Podsumowanie: Kościół i zbawienie	369
2.5.1.	Misterium Kościoła	370
2.5.2.	Lud Boży, Królestwo Boże, Kościół	375
2.5.3.	Kościół jako przyczyna celowa zbawienia	389
2.5.4.	Misterium Eucharystii	399
3.	Religie niechrześcijańskie a zbawienie w teologii posoborowej	425
3.0.1.1.	Religie w ujęciu inkluzywistycznym	433
3.1.	Magisterium Kościoła	434
3.1.1.	Encykliki	448
3.1.2.	Deklaracja <i>Dominus Iesus</i>	450
3.2.	Dokumenty Międzynarodowej Komisji Teologicznej	455
3.2.1.	„Chrześcijaństwo i religie”	455
3.3.	Podsumowanie	457
3.4.	Teologowie opcji inkluzywistycznej – pluralizm religijny <i>de facto</i>	458
3.4.1.	Karl Josef Becker	458
3.4.2.	Joseph Ratzinger	468
3.4.3.	Gavin D’Costa	476
3.4.4.	Środowisko tomistyczne	487
3.4.5.	Joseph Moingt	494
3.5.	Teologowie opcji inkluzywistycznej – pluralizm religijny <i>de iure</i>	499
3.5.1.	Karl Rahner	500
3.5.2.	Jacques Dupuis	507
3.5.3.	Claude Geffré	516
3.5.4.	Michael Barnes	523
3.5.5.	Ireneusz Sławomir Ledwoń	531

3.6.	Podsumowanie: religie a zbawienie	540
3.6.1.	Biblia o religiach	542
3.6.2.	Objawienie a geneza religii	573
3.6.3.	Teologia łaski a teologia religii	584
3.6.4.	Specyfika islamu oraz innych religii istniejących <i>de iure</i>	589
3.6.5.	Nieredukowalność judaizmu	596
3.6.6.	Wyjątkowość chrześcijaństwa	614
3.6.6.1.	Absolutność Jezusa Chrystusa i wyjątkowość chrześcijaństwa	614
3.6.6.2.	Chrześcijaństwo jako religia także potrzebuje nieustannego oczyszczania	618
3.6.6.3.	Chrześcijaństwo jako religia „nie bez innego”	621
3.6.6.4.	Chrześcijaństwo jest religią misyjną	623
	<i>Christus totus</i> – Kościół i religie w dziele zbawienia	629
	Church, Religions and Salvation	637
	Bibliografia	659
	Indeks nazwisk	677

Wykaz skrótów

Cytaty biblijne pochodzą z: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*. Biblia Tysiąclecia, Wydanie IV. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum, 1991.

- BF – *Breviarium Fidei. Kodeks doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, redakcja Jan Maria Szymusiak, Stanisław Głowa. Poznań-Warszawa-Lublin: Księgarnia św. Wojciecha, 1964.
- BF 2007 – *Breviarium Fidei. Wybór doktrynalnych wypowiedzi Kościoła*, redakcja Ignacy Bokwa. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 2007.
- BTR – Biblioteka Teologii Religii. Redakcja Ireneusz Sławomir Ledwoń i współpracownicy. Wydawnictwo KUL, Lublin 2009-
- ChR – Międzynarodowa Komisja Teologiczna, „Chrześcijaństwo i religie” (1996). W: *Od wiary do teologii*. Dokumenty Międzynarodowej Komisji Teologicznej 1969-1996, redakcja Janusz Królikowski, 393-433. Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów, 2000.
- CSEL – *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Wien 1865-
- EdE – Jan Paweł II, Encyklika *Ecclesia de Eucharistia*, Watykan 2003.
- DE – Sobór Watykański II, Dekret o ekumenizmie *Unitatis redintegratio*. W: *Sobór Watykański Drugi. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*. Tekst łacińsko-polski, 195-221. Paris: Éditions du dialogue. Société d'éditions internationales, 1967.
- DM – Sobór Watykański II, Dekret o działalności misyjnej Kościoła *Ad gentes divinitus*. W: *Sobór Watykański Drugi. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*. Tekst łacińsko-polski, 421-481. Paris: Éditions du dialogue. Société d'éditions internationales, 1967.

- DRN – Sobór Watykański II, Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich *Nostra aetate*. W: *Sobór Watykański Drugi. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*. Tekst łacińsko-polski, 327-335. Paris: Éditions du dialogue. Société d'éditions internationales, 1967.
- DeV – Jan Paweł II, Encyklika *Dominum et Vivificantem*, Watykan 1986.
- DS – Denzinger, *Symboles et definitionss de la foi catholic, Enchiridion Symbolorum*, Sous la direction de Peter Hünermann. Paris: Cerf, 1997.
- DWR – Sobór Watykański II, Deklaracja o wolności religijnej *Dignitatis humanae*. W: *Sobór Watykański Drugi. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*. Tekst łacińsko-polski, 401-419. Paris: Éditions du dialogue. Société d'éditions internationales, 1967.
- EG – Franciszek, Posynodalna adhortacja apostołska *Evangelii gaudium*, Watykan 2013.
- EN – Paweł VI, Encyklika *Evangelii nuntiandi*, Watykan 1975.
- KDK – Sobór Watykański II, Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym *Gaudium et spes*. W: *Sobór Watykański Drugi. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*. Tekst łacińsko-polski, 533-657. Paris: Éditions du dialogue. Société d'éditions internationales, 1967.
- KK – Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o Kościele *Lumen gentium*. W: *Sobór Watykański Drugi. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*. Tekst łacińsko-polski, 77-175. Paris: Éditions du dialogue. Société d'éditions internationales, 1967.
- KKK – *Katechizm Kościoła Katolickiego*. Poznań: Wydawnictwo Pallottinum, 1994.
- KO – Sobór Watykański II, Konstytucja dogmatyczna o objawieniu Bożym *Dei verbum*. W: *Sobór Watykański Drugi. Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*. Tekst łacińsko-polski, 337-357. Paris: Éditions du dialogue. Société d'éditions internationales, 1967.
- LTF – *Leksykon teologii fundamentalnej*, redakcja Marian Ruścki, Krzysztof Kucha, Ireneusz Sławomir Ledwoń, Jacenty Mastej. Lublin-Kraków: Wydawnictwo M, 2002.
- MCC – Pius XII, Encyklika *Mystici Corporis Christi*, Watykan 1943.

- NZ – Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Nadzieja zbawienia dla dzieci zmarłych bez chrztu*. Dokument watykański. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne POLWEN, 2008.
- PG – *Patrologiae Cursus Completus. Series Graeca*, 1-161. Paris: Ed. J.-P. Migne, 1857-1866.
- PL – *Patrologiae Cursus Completus. Series Latina*, 1-227. Paris: Ed. J.-P. Migne, 1841-1864.
- POK – *Pisma Ojców Kościoła*, J. Sajdak (red.), Poznań 1924-
- PSP – *Pisma Starochrześcijańskich Pisarzy*. Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 1969-
- RH – Jan Paweł II, Encyklika *Redemptor hominis*, Watykan 1979.
- RMi – Jan Paweł II, Encyklika *Redemptoris missio*, Watykan 1990.
- SCh – *Sources Chrétiennes*, redakcja Henri de Lubac, Jean Daniélou, Paris 1947-
- SCL – *Synody i Kolekcje Praw* (Synodi et Collectiones Legum), redakcja Arkadiusz Baron, Henryk Pietras. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2006-
- SS – Benedykt XVI, Encyklika *Spe salvi*, Watykan 2007.
- ST – Św. Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, t. 1-34, Londyn: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”, 1973-1998.
- VD – Benedykt XVI, Posynodalna adhortacja apostolska *Verbum Domini*, Watykan 2010.
- WZzE – Międzynarodowa Komisja Teologiczna, „Wybrane zagadnienia z eklezjologii” (1985). W: *Od wiary do teologii*. Dokumenty Międzynarodowej Komisji Teologicznej 1969-1996, redakcja Janusz Królikowski, 197-236. Kraków: Wydawnictwo Księży Sercanów, 2000.
- ŻMT – *Źródła Myśli Teologicznej*, redakcja Henryk Pietras. Kraków: Wydawnictwo WAM 1996-

Wstęp

Teologia religii jest dyscypliną, która od kilkudziesięciu lat dynamicznie rozwija się na całym świecie. W Kościele katolickim nową perspektywę spojrzenia na zbawienie niechrześcijan oraz zbawczą rolę religii niechrześcijańskich otworzył Sobór Watykański II. Wielu teologów ocenia go jako punkt zwrotny w katolickim spojrzeniu na inne religie. Inni uważają, że jego inkluzywistyczne spojrzenie – choć było krokiem we właściwym kierunku – to jednak zaledwie pierwszym krokiem, po którym należy postawić następne. Tak uważają przede wszystkim teologowie reprezentujący tzw. opcję pluralistyczną. Ich zdaniem, w chrześcijańskim spojrzeniu na religie niechrześcijańskie należy dokonać rewolucji kopernikańskiej. Teologowie tacy jak John Hick (anglikanin), Raimundo Panikkar (katolik), Paul F. Knitter (katolik), Roger Haight (katolik) zaczęli podważać nie tylko wyjątkowość chrześcijaństwa jako religii, ale i samego Jezusa Chrystusa jako jedyne i powszechnego Zbawiciela wszystkich. W kontekście szybko rozwijającej się teologii religii, a w niej opcji pluralistycznej, Magisterium Kościoła katolickiego interweniowało kilkakrotnie. Najważniejsza była Deklaracja *Dominus Iesus* opublikowana w 2000 r. przez Kongregację Nauki Wiary. Znamienny jest już sam jej podtytuł: „O jedyności i powszechności zbawczej Jezusa Chrystusa i Kościoła”. Kwestia pierwsza i zasadnicza dotyczy podważanej przez teologów opcji pluralistycznej doktryny o jedyności i powszechności zbawczej Jezusa Chrystusa. Tematem tym zajęliśmy się w książce *Jedyność Jezusa Chrystusa*¹. Do opracowania pozostały jeszcze dwa inne zagadnienia poruszone w deklaracji: jedyność i powszechność zbawcza Kościoła oraz rola zbawcza religii niechrześcijańskich. Jest to temat obecnej monografii.

1 Z. KUBACKI, *Jedyność Jezusa Chrystusa. O jedyności i powszechności zbawczej Jezusa Chrystusa w kontekście chrześcijańskich teologii religii* (Warszawa: Wydawnictwo Rhetos, 2005).

Pytanie o rolę Kościoła w Bożym planie zbawienia ludzkości to przede wszystkim zmierzenie się ze znaną wszystkim, bo nauczaną od wieków i przekazywaną jako niezmienną doktrynę, formułą: „Poza Kościołem nie ma zbawienia” (*Extra Ecclesiam nulla salus*). Kościół nigdy nie odrzucił tej formuły. Co prawda nie występuje ona w dokumentach Soboru Watykańskiego II, ale pojawia się już w Deklaracji *Dominus Iesus*. Dokumenty Magisterium Kościoła mówią, że należy ją rozumieć tak, jak Kościół zawsze ją rozumiał. Czyli jak? Odpowiedzi na to pytanie będziemy szukać w pierwszym rozdziale tego studium. Przypatrzymy się w nim również spojrzeniu Kościoła na religie niechrześcijańskie na przestrzeni wieków, ze zwróceniem szczególnej uwagi na stosunek do judaizmu rabinicznego. Czy Kościół dostrzegał w nich sprzymierzeńców, czy wrogów? Czy uznawał ich zbawczą rolę, czy ją kwestionował? W rozdziale drugim skupimy się na interpretacji nauczania Soboru Watykańskiego II na temat Kościoła jako „powszechnego sakramentu zbawienia”. Wielu bowiem teologów zauważa, że sens formuły „Poza Kościołem nie ma zbawienia” zawarty jest właśnie w nauczaniu soboru o Kościele jako powszechnym sakramencie zbawienia. Niemniej sobór nigdzie nie rozwija tej koncepcji, dlatego podatna jest ona na wiele różnych interpretacji teologicznych. Ponadto sobór naucza, że źródło Kościoła znajduje się w Trójcy Świętej i w odwiecznym zbawczym planie Boga względem ludzkości. Pytanie jednak pozostaje: Jak to rozumieć? Jaką rolę odgrywa Kościół w realizacji Bożego planu zbawienia wobec ludzkości? W końcu w rozdziale trzecim przedmiotem naszych rozważań będzie współczesne podejście teologów katolickich do zbawczej roli religii niechrześcijańskich. Będziemy się starali odpowiedzieć na pytanie o status tych religii: Istnieją one jedynie *de facto* czy też *de iure*? W każdym z tych dwóch rozdziałów (drugim i trzecim), po omówieniu najważniejszych dla danej kwestii dokumentów Magisterium Kościoła, przedstawimy poglądy dziesięciu znanych i reprezentatywnych teologów katolickich. Dlaczego dziesięciu? Oczywiście, listę można byłoby wydłużyć. Ale nie powinna być ona krótsza, jeśli chcemy uchwycić pewne nurty myślenia i argumentowania, jeśli chcemy zobaczyć podobieństwa i różnice między współczesnymi teologami katolickimi opcji inkluzywistycznej na temat rozumienia jedyności i powszechności zbawczej Kościoła oraz roli zbawczej religii niechrześcijańskich. Jak bowiem, nawet w skrótowym ujęciu, nie można przedstawić myślenia Ojców Kościoła na temat roli zbawczej Kościoła i ich stosunku do religii niechrześcijańskich jedynie na podstawie św. Augustyna, a teologów średniowiecza jedynie na podstawie myśli

św. Tomasza z Akwinu, tak samo nie można mówić o opinii współczesnej teologii katolickiej na interesujące nas tematy, opierając się jedynie na jednym czy dwóch teologach. Liczba dziesięć wydaje się optymalna.

Przyjęta przez nas metoda jest metodą historyczno-analityczno-syntetyczną. Pierwszy jest element historyczny. Z historii bowiem dowiadujemy się, jak i co Kościół i poszczególni teologowie na przestrzeni wieków nauczali na temat roli zbawczej Kościoła i religii niechrześcijańskich. Zgromadzenie odpowiedniej bazy danych historycznych jest podstawą do dalszej refleksji, jak i do wyciągania wniosków i formułowania hipotez. Jest niemożliwe, aby w jednej monografii przedstawić całość nauczania Magisterium Kościoła i teologów przez dwadzieścia wieków historii Kościoła. Należy dokonywać wyborów. Mamy nadzieję, że dokonane przez nas wybory są słuszne i charakterystyczne dla omawianych epok. Jak można się już zorientować z analizy spisu treści w rozdziale II i III, gdzie omawiany jest okres posoborowy, zasadniczo skupimy się na omówieniu najważniejszych dokumentów Magisterium Kościoła oraz pozycji kilku wybitnych teologów katolickich opcji inkluzywistycznej. W rozdziale III w samym wstępie przedstawimy również pozycje teologów katolickich i niekatolickich opcji pluralistycznej na temat pluralizmu religijnego. Niemniej ma to służyć jedynie za wstęp i tło do dalszej części, w której zaprezentowane zostaną już wyłącznie poglądy teologów katolickich opcji inkluzywistycznej. Uważamy bowiem, że opcja pluralistyczna nie jest alternatywą dla chcącej pozostać wiernej nauczaniu Tradycji Kościoła teologii chrześcijańskiej. Zasadniczą część książki to analiza wybranych dokumentów i autorów oraz ich syntetyczne omówienie. Stanowić to będzie podstawę do dokonywanych na końcu rozdziałów podsumowań oraz formułowania hipotez.

Brytyjski jezuita zajmujący się teologią religii, Michael Barnes, w swoim krytycznym omówieniu poglądów Karła Rahnera zauważa, że jest to typowa teologia religii przygotowująca do dialogu (*theology for dialogue*), gdyż otwiera perspektywy i jasno określa dogmatyczne zasady, które powinny być zachowane, ale nie jest to jeszcze teologia dialogu międzyreligijnego (*theology of dialogue*). Tę krytykę można również odnieść do tej książki. Uprzedzając, powiemy tylko tyle, że taki jest jej zamiar. Jej podstawowym celem jest szerokie i solidne przedstawienie różnych poglądów mieszczących się w granicach opcji inkluzywistycznej dotyczących jedyności i powszechności zbawczej Kościoła oraz możliwej roli zbawczej religii niechrześcijańskich. W tym sensie napisana jest ona z perspektywy dogmatyki katolickiej celem przygotowania do dialogu.